

ЈЕЗИЧКА СЛИКА СВИЈЕТА У РЈЕЧНИКУ ГОВОРА СРБА ЗАПАДНЕ БОСНЕ²

Рад је посвећен ауторској и колективној језичкој слици свијета у *Рјечнику говора Срба западне Босне* Стева Далмације. Основни задатак јесте да се, на основу анализе територијално маркиране лексике, ономастичког материјала, евидентираних благослова, клетви, стихова народних пјесама и сл., што вјерније прикаже како се специфична културна обиљежја испољавају у језику носилаца говора који је овим рјечником обухваћен.

Кључне ријечи: Стево Далмација, *Рјечник говора Срба западне Босне*, језичка слика свијета, ауторска језичка слика свијета, територијално маркирана лексика, етнолингвистика.

1. У раду полазимо од становишта да језик у сржи своје структуре обухвата одређени поглед на свијет. На нераскидиву везу језика, мишљења и културе указивано је у оквиру различитих лингвистичких праваца – како у студијама представника антрополошке лингвистике (Хумболта, Боаса, Сапира и Ворфа), тако и у савременим когнитивистичким, лингвокултуролошким и етнолингвистичким радовима (нпр. АПРЕСЈАН 1974 и 1995; АРУ-ТЈУНОВА 1999; ВЕЖБИЦКАЈА 1996 и 1999; КОРНИЛОВ 2003; МАСЛОВА 2001; ПИПЕР 2006; ПОПОВИЋ 2003; ПОСТОВАЛОВА 1988; РИСТИЋ 2015 и др.).

Лингвистичка истраживања усмјерена од свијета (реалија) и слика (мисаоних представа) ка језику нарочито су заступљена од краја осамдесетих година 20. вијека. Етнолингвиста Јежи Бартмињски (2011: 46) пише да је језичка слика свијета интерпретација стварности која се може представити као комплекс судова о свијету, људима, стварима и догађајима. То је, према његовим ријечима, интерпретација а не одраз, субјективни портрет а не фотографија реалних предмета. „Ова интерпретација је резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности од стране говорника да-

¹ dijana.crnjak@flf.unibl.org

² Дијелови рада изложени су на међународној научној конференцији „Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема”, одржаној 28–30. октобра 2020. године у Београду.

тог језика; она, дакле, има изразито субјективан, антропоцентричан карактер, али је истовремено и интерсубјективна у смислу да постаје друштвено прихваћена и да спаја људе у датом друштвеном кругу, стварајући јединство мисли, осећања и вредности, секундарно утичући на то како чланови заједнице опажају и разумеју друштвену ситуацију” (Исто).

1.1. Наша првобитна замисао била је да, бавећи се лексиком у *Рјечнику говора Срба западне Босне* Стева Далмације, што вјерније реконструиремо материјалну и духовну културу испитиваног подручја. Вјеровали смо да ћемо у том рјечнику пронаћи много података о прошлости ове области,³ будући да аутор на 515 страна даје 7.000 одредница из 143 пункта. Међутим, након пажљивијег ишчитавања увидјели смо да рјечничка грађа у мањој мјери даје оно што смо очекивали, али, с друге стране, отвара простор за другачији приступ теми. Наиме, умјесто да се на основу представљеног материјала подробније упознамо са језичком сликом свијета већине носилаца датог говора, сусрели смо се с ауторовим наглашеним промишљањима о свијету и човјеку, тј. с његовим вредновањима, ставовима и субјективним процјенама, повремено фрагментима аутобиографских наратива. Зато смо одлучили да се позабавимо ауторовом језичком сликом свијета и да кроз њу, првенствено из угла етнолингвистике, пробамо реконструирати дијелове колективног памћења, општих представа и сл.⁴ С обзиром на то да се језичка слика свијета може ишчитавати на различитим нивоима односно плановима језика, у обзир узимамо лексичка, семантичка, синтаксичка и прагматичка обиљежја издвојених примјера.

2. *Лексички ниво*. Када се слика појмовни свијет носилаца одређеног дијалекта, највиши степен ефективности очекује се на лексичком плану. Међутим, управо ту се огледа највећа мањкавост овог рјечника. У њему нема типичне народне лексике, нема архаичног лексичког фонда, иако сам аутор о томе каже: „Трагао сам за што старијом лексиком, али сам наишао на велике тешкоће зато што су нестали некадашњи занати и многа старија занимања. [...] Трудио сам се да не уносим нову лексику у рјечник” (ДАЛ-

³ Срби Српске Крајине, како их Далмација назива, настањени су (или су до грађанског рата у БиХ 1992–1995. били настањени) у 18 општина и граду Бањалуци. Осам ових општина данас је у Републици Српској (Бањалука, Језеро, Крупа на Уни, Мркоњић Град, Нови Град, Оштра Лука, Рибник и Шипово), а преосталих 11 у ФБиХ (Бихаћ, Босанска Крупа, Босански Петровац, Босанско Грахово, Бужим, Велика Кладуша, Гламоч, Дрвар, Кључ, Сански Мост и Цазин).

⁴ У раду *Ауторски текстови и реконструкција језичке слике света* Дејан Ајдачић пише „да се може анализирати језичка слика света неког аутора, како са становишта његових групних идентитета, тако и са становишта наглашено личних језичких одраза у спознаји стварности, у оцењивању и вредновању реалија, у намерама и стратегијама саопштавања и убеђивања и др.” (2016: 399).

МАЦИЈА 2017: 11). Тако међу 7.000 лексичких одредница не налазимо ни оне које аутор помиње у уводу: нпр. *бујад, кру/крув, куруз, мавуна, оћув, преслица, репув, снава, сова, стрева, тељиг, увор, чоја, шлез* итд. Изостаје мноштво лексема које су дио традиционалне културе. Нема, нпр., пастирске, ратарске, коларске и ткачке терминологије или су такве лексеме тек узгред поменуте. С друге стране, ту је велики број ријечи које су могли изговорити само образовани људи, нпр. *авијатика, акробација, алга, ауто-страда, безразложно, бескућништво, гест, дапаче, елем, епрувета, жерсеј, збитије, напречац* итд.

2.1. Тумачења рјечничких одредница често су предугачка, књишка, при чему неријетко изостају народна значења. Нпр. код глагола *приљубити (се)* даје се пет прозирних објашњења: ‘сасвим тијесно приближити, прибити уз некога или нешто’; ‘осјетити блискост, приврженост према коме, завољети’; ~ *се* ‘прислонити се, прибити се уз нешто, приближити се једно другом’; ‘прилијепити се, припити се, прионути уз нешто’; ‘привезати се једно уз друго’, а изостају она из категорије зооназива: ‘прихватити туђе младунче као своје (обично о овци)’, ~ *се* ‘не одвајати се од овце која га није ојагњила (о јагњету)’ (уп. ЦРЊАК 2011: 167) итд.

Понекад рјечничке дефиниције довољно не освјетљавају неко значење. Тако уз именицу *суграб* стоји само ‘свраб, шуга’, мада, нпр., Б. Савић (2017: 1048–1049), која се бавила народном медицинском лексиком Великог Блашка, села у околини Бањалуке, биљежи: *сугреб* -а м ‘мјесто гдје је пас разгребао земљу; у народу постоји вјеровање да човјек оболи ако стане на то мјесто’; *Изр.* нагаз^т[и], стат[и] на (пасји) ~ ‘нагло обољети ставши на мјесто гдје је пас разгребао земљу’. – Нагазјо на пасји сугреб и обол^{јо} и сл.

С друге стране, у *Рјечнику* су дате неке одреднице које нису забиљежене у шестотомнику МС, какве су, нпр.: *протокула*, -е ж ‘нارانца, поморанца’. – Кад нам је долазила у госте, ујна ми је дала једну протокулу;⁶ *уцибати*, -ам свр. ‘падајући ући, уронити, продријети, натопити’. – У подину нашег сијена уцибала киша, пола садјевеног сијена је од силне влаге пропало, изагњило;⁷ *шешколити*, -им несвр. ‘облијетати око некога, опсједати га’. – Он одавно шешколи око Симеуне, свиђа му се; *шканицла*, -е ж ‘кеса, врећица од папира различите величине, обично служи као амбалажа’. – Добила сам од Стоје Бајине шканицлу пуну гра итд.

Такође, с унеколико промијењеним значењем у односу на РМС срећемо, нпр., лексеме: *времењаш*¹, -аша м ‘мањи млин поточњак који повремено меље, јер нестаје воде на потоку’. – Наш млин времењаш „запиње”, нестаје

⁵ Слично објашњење даје се и у РМС₆: 61.

⁶ При томе изостају очекивани синоними ове лексеме: *нارانца, поморанца* или неки њихов фонетски лик.

⁷ У РМС је наведен само глагол *цибати*, али у значењу ‘љуљати, клатити’ (РМС₆: 788).

му воде; *времењаш*², -аша м ‘сваки поток који има воде само кад пада киша’. – И Гојков млин времењаш престо радити;⁸ *уоставци*, -ака м мн. ‘други дан крсне славе (појутарје, појутарце)’. – Дошо ми је кум на уставке, није мого доћи први дан славе, па је дошо други дан итд.⁹

2.2. Ако би требало издвојити лексику која је најдоминантнија у *Рјечнику*, онда би то свакако била војна терминологија, и то у контексту Другог свјетског рата, нпр.: *бомбардовати*, *бригада*, *војник*, *граната*, *дивизион*, *директива*, *домобран*, *ешалон*, *запуцати*, *заробљеник*, *затрештати*, *извидница*, *јуришати*, *команда*, *коњоводац*, *курушум*, *логор*, *непријатељ*, *Нијемци*, *обарач*, *одступница*, *окршај*, *ослободити*, *осматрачница*, *офанзива*, *паљба*, *петоклонаш*, *погинути*, *позадинац*, *предстража*, *пробој*, *противнапад*, *рањеник*, *рат*, *регрутovati*, *Талијани*, *усташа*, *Швабо* итд.¹⁰

Такав поглед на свијет аутор уводи као доминантно сагледавање стварности, о чему свједоче и сљедећи примјери: *У току Другог свјетског рата непријатељ је у Подгрмечу насилно вршио покрштавање српског народа, а тако је било и у многим селима Поткозарја; Кад су се противници повлачили из Подгорине у Крупу и Сански Мост, спалили су неколико нашије села; Територија Санског Моста и Приједора била је једна од полазни база за напад на Подгрмеч у четвртој непријатељској офанзиви; Послије Козаре 1942. нема пораза, нема смрти, нема подивљале животиње која руши све што је људско; Поразили су нас у козарској офанзиви 1942. године, али Козара никада није пала; Комадант батаљона сматра да би освајање оклопног воза била једна ризикантна акција, питање је ко ће се из ове акције жив вратити, зато се предлаже да један број бораца одустане, поготово због тога што се добровољно јавио у заказану акцију и сл.*

Кључ за разумијевање избора овакве грађе налазимо у чињеници да је Стево Далмација рођен 1932. у Босанском Новом, гдје су на самом почетку Другог свјетског рата, у пет августовских дана 1941, усташе заклале око 5.000 Срба и спалиле многа села, међу којима и његове родне Пољавнице. Аутор се у овој књизи позиционира на својим првим сјећањима, која су га, очигледно, трајно обиљежила, што омогућава лакше разумијевање аутора и епохе о којој грађа свједочи.¹¹

⁸ У значењу ‘повременни поток’ у РМС је забиљежена само лексема *времењак* (РМС₁: 433).

⁹ У РМС стоји да су *уоставци* а. ‘трећи (негде први) дан по крсном имену, слави’; б. ‘дан по свршетку каквог празника уопште’ (РМС₆: 597).

¹⁰ Међу лексемама које имају највећи број потврда издвајају се: *рат* (165), *војник/војнички* (99), *непријатељ* (82), *пушка* (65), *усташа* (31), *ранити/рањеник* (30) и др.

¹¹ Између осталих, о томе свједоче и сљедећи примјери из рјечника: *жацати*, -ам несвр. **І**. *боцкати*, *пецкати*, *дирати*. – Прате ме слутње још од онога покоља на понору и сваке ме ноћи жацају, па ми дође некаква мука; **сироче**, -ета с *дијете без једног или оба родитеља, сиротан*. – Осто сам сироче још у оном рату, Нијемци и усташе оћерали су ми оца у непознатом правцу августа 1941. године. Никада за њега нијесмо ништа сазнали.

2.3. Далмацијин рјечник је својеврстан сликовни запис ишчезлог свијета, али и свједочанство о времену у којем се индивидуална идеологија дефинисала кроз колективну.¹² То потврђују сљедећи примјери: *Сви присутни су раскринкали Милу и Перу из сељачке радне задруге као лажове и нераднике; Искуља се вечерас читава село, долазе неки другови из среза и из Штаба одреда, расправљаће се важна питања; Види се, он још није дорасто за Партију; Пријете Ђурђу да ће га искључити из Партије; Некада се одређивало ко ће клицати на збору на којему је говорио високи руководиоц* итд.

2.4. *Ономастичка грађа*. Свједочећи Другом свјетском рату, када је само „у Цазинској Крајини (срезови Велика Кладуша, Цазин и Босанска Крупа) [...] побијено или протјерано десетине хиљада српског становништва: у периоду 1941–1945. године убијено је 7.347 Срба” (ДАЛМАЦИЈА 2017: 8), и рату 1992–1995 у БиХ, кад су опустјели многи крајеви који су вијековима били насељени већинским српским живљем, аутор се одлучио да у *Рјечник* унесе и ономастички материјал, као један од необоривих аргумената о језичком и етничком идентитету и континуитету становника истраживане области. Тако је у *Рјечнику говора Срба западне Босне* дат акценатовани списак свих 700 села са ове територије, а веома важан прилог представља и немали списак презимена (238), поготово за села што су данас у Федерацији Босне и Херцеговине и у којима више нема Срба. Једно од таквих јесте подгрмечко село Кљевци (у општини Сански Мост), гдје је, према попису из 1991, живио 601 Србин (73% становништва села). Сви они протјерани су у октобру 1995, а свих 240 српских кућа порушено је и попаљено. По Далмацијином рјечнику разбацана су, тј. азбучним редом дата, сва презимена и крсне славе Кљевчана, па ће и будуће генерације са сигурношћу знати да су у том селу живјели и своје крсно име славили: Аничихи, Арсенићи, Атељи, Бајићи, Балаћи, Боровњаци, Веселиновићи, Војводићи, Вукмирице, Гламочани, Дамјановићи, Демири, Добријевићи, Драгичевићи, Змијањци, Илићи, Јованчевићи, Кесићи, Кецмани, Коралије, Крагуљи, Кричке, Крљићи, Мартићи, Мијатовићи, Миљатовићи, Мудринићи, Ољаче, Омчикуси, Паприћи, Пашалије, Петровићи, Протићи, Пртије, Радићи, Савановићи, Савићи, Срдихи, Стојковићи, Стојновићи, Тривићи, Ћосићи, Урукали, Утјешановићи и Шкондре.

¹² Фриден пише да различите идеологије доносе и различите интерпретације чињеница с којима се сучавамо, с тим да је свака идеологија једна врста наметања обрасца у процесу разумјевања начина на који примамо чулне садржаје. При томе идеолошке мапе често не представљају објективну процјену реалности. („Through our diverse ideologies, we provide competing interpretations of what the facts might mean. Every interpretation, each ideology, is one such instance of imposing a pattern – some form of structure or organization – on how we read (and misread) [...] facts, events, occurrences, actions, on how we images or hear voices. Ideological maps do not represent an objective, external reality. The patterns we impose, or adopt from others, do not have to be sophisticated, but without a pattern we remain clueless and uncomprehending, on the receiving end of ostensibly random bits of information without rhyme or reason” – FREEDEN 2003: 2–3).

Очекивано, и ономастичка грађа је у живој вези са НОБ-ом, што поврћују и слједеће рјечничке одреднице:

Љиља, -е ж ‘женско име. Љиља је била кћерка Мире Цикоте. Кад јој је мајка убијена (објешена у Приједору), Љиља је остала код мајчиних родитеља’. – Драга мама, чувајте ми Љиљу;

Маслеша, -е ‘презиме’. – Веселин Маслеша би’о је познати културни, научни и друштвени радник. Рођен је у Бањалуци у Господској улици, која данас носи његово име. Погино је на Сутјесци 1943, проглашен је за народног ероја;

Мира, -е ж ‘женско име’. – Мира (Пралица) Цикота је кћерка Глише и Данице Пралица са Кнежице (Двориште), Козарска Дубица. Најдуже је живјела у Приједору. За вријеме козарске офанзиве Мира је у*ваћена у Козари и отјерана у Дубицу, а затим у Приједор, гдје су је усташке власти, због њеног активног учешћа у борби против фашизма, јавно објесиле у приједорском парку итд.

2.5. Поред имена која се данас веома ријетко срећу, каква су: *Аћим, Бјелан, Јеротије, Спасен, Тривуцан; Бјелица, Бојка, Дева, Драгомила, Ђујица, Кендосавка, Максимија, Спасена, Стеванија* итд., важан дио ономастичке грађе представља и двије стотине надимака. Детаљније бављење њиховом мотивацијом остављамо за неку другу прилику, а сада ћемо поменути само да су надимци најчешће мотивисани на основу физичке (нпр. *Буљко, Гуза, Кврго, Кика, Ногара, Носоња, Сићо, Трунто, Чупо*) или неке друге особине (нпр. *Брзи, Готован, Кркан, Опајдара, Петљанац, Трогуз, Чешогузац*), неријетко је као мотивација послужио зооназив (нпр. *Гусак, Дикоња, Зекан, Зељов, Змија, Крмача, Кусаљ, Лијаћ, Мачка, Медоња, Патак, Тукац, Шаренка, Широња*), потом неки предмет (нпр. *Калауз, Капутић, Лотроња, Сусак, Табара, Турпија, Читанка, Цилит, Шајтов, Шераф, Штрањгов*), титула или занимање (нпр. *Војвода, Кадија, Краљица, Палир, Цар, Чобан, Целат, Шумар, Шустер*), рјеђе храна (нпр. *Колачићар, Лебац, Омач, Татлић*) и слично.

Остајући досљедан свом погледу на свијет, аутор ни овдје не заобилази НОБ:

Шоша, -е м ‘надимак у селу Цвјетнић, у општини Дрвар; чувени командант са Козаре и цијеле Босанске Крајине’.¹³

3. *Опус завичајних писаца као рјечнички корпус.* У тежњи да што вјерније прикаже ментални свијет својих земљака и динамизира рјечничку грађу, Далмација понекад позајмљује реченице из дјелâ најпознатијих крајишких писаца, прије свих П. Кочића и Б. Ћопића, јер они, желећи дочарати ло-

¹³ Ријеч је о Јосипу Мажару Шоши (1912–1944), народном хероју.

кални колорит, неријетко посежу за народном лексиком, која се уклапа у општи лексички фонд. Међутим, аутор и овдје полази од властите језичке слике свијета, па се одлучује за индивидуалну селекцију исказа Кочићевих и Ћопићевих јунака у мјери која њему одговара, тј. у рјечнику представља оно што је битно у његовом доживљају свијета, а из ових примјера можемо ишчитати сву муку Змијањаца и колонизованих Крајишника:

Благи, -ог м ‘мушко име од драгости, весела, радости, хипокористик’.

– Сви су Благоју у селу звали Благи. Вољела га је цијела околина;

Лујо, -е м ‘мушко име, сељак са Змијања’ . – Лујо се скупиво сав под аљину. Само му вири пјегаво лице са крупним граорастим очима и неколико праменова жућкасте косе расуте по челу. Испред њега пасе његов бак Јаблан. Лујо га пази ко очи у глави. Стално му и соли даје. И на ужини су заједно. Воли Лујо Јаблана, који је најјачи бак у цијелој околини; *проклетник* -а м 3. ‘онај који је лишен сваке радости, који је изгубио сваку наду, очајник’ . – Вријеме пролази, власт се у Босни мијења, а ми проклетници и мученици робујемо и кметујемо, мисли су наши Змијањаца;

синџир, -ира м ‘ланац; окови’ . – У овим поцрњелим кулама некада су мучени непослушни поданици и смјели завјереници са исушеним човјечим костима и дебелим гвозденим синџирима;

Туба, -е ж ‘женско име’ . – Мајка Анђа је имала три ћери. Најмлађа је била Туба. Ускоро су се загледали једно у друго Туба и лијепи Благи;

издушити, -им свр. ‘истиснути, избацити ваздух (обично из плућа)’ . – Локомотива подврисну и издуши у свом звиждуку сав јад Крајишника који селе из своје земље у равну Војводину. Одлазе из Дрвара, Крупе, Новог и други мјеста;

погружен, -а, -о ‘погрбљен, згрбљен, згурен’ . – Замукли и погружени, чекали су туј споменик [...] свога Николетине: родбина и комшије, знанци и ратни другови, старци који су га некада тукли прутом и они који га ни видјели нијесу;

рогушити се 2. б. ‘испољавати срцбу, љутњу, незадовољство; жестити се, гњевити се, бунити се, гунђати’ . – Што ти мене испитујеш ко оно горе сијева и грми кад кажеш да нема Бога, није ово школа! – рогуши се ђак итд.

4. *Колективно језичко памћење*. Лични идентитет увијек се гради на интеракцији између појединца и других чланова колектива: наша свијест о идентитету – свом и туђем – представља дио нашег свеобухватног знања о друштвеној стварности.¹⁴ Бартмињски (2011: 18–19) истиче да се етно-

¹⁴ О друштвеној конструкцији стварности и о томе да се она показује у појединачним идентитетима видјети више у Berger/Luckmann 1966.

лингвистика, с једне стране, фокусира на мјесто језика у култури и друштву, његов статус, престиж, моћ, контакте са другим језицима, мултилингвалност, језик националних мањина и група, а, с друге, поставља питање како се култура испољава у језику: „Она проучава језик (његову структуру) у вези са историјом одређених заједница (везаних за одређену друштвену средину, регионалних, националних) и њиховом културом, посебно у вези са колективним менталитетом, сфером понашања и системима вредности, тежи ка проналажењу трагова њиховог присуства у материји самог језика, у значењима речи, у фразеологији, начинима образовања речи и синтаксичких конструкција, у моделима структуре текстова” (Исто).

У *Рјечнику говора Срба западне Босне* проналазимо расуте сегменте колективног сазнања житеља ових крајева, оличене у стиховима народних пјесама, клетвама, благословима и другим елементима духовне културе, који доприносе реконструкцији њихове колективне језичке слике свијета.

4.1. Тако су овдје своје мјесто нашли и стихови народних пјесама, и то:

- лирских: *Бул-дјевојка под ђулом заспала, / ђул се круни, па дјевојку буди* (код Далмације: *труни*);
- дјевојачких: *Јаој, моје цуровање мило, / сто година мало би ми било; Дођи, драги, сваке неђељице / јер су мени дани годинице; Немој, драги, да ти жао буде / кад те моји сватови пробуде; Дођи, дико, не води колеге, / лијеп колега, преволићу њега; Вијају се по небу облаци, / ускоро ће и моји барјаци; Пољуби ме и уједи, дико, / од мог лица газда није нико;*
- и бећарских, који су најбројнији: *Кад се сјетим да умријети морам, / а ја сједнем, па још више лолам; Мала моја, ђинђала те нана, / па те мени нађинђану дала; Свуда блато, под прозором суво, / ће сам млађан ципеле изуво; Ударила руда на дората, / а на мене цурица ногата; Ој ракијо, рако, ја те волим јако, / а ти мене, рако, у јарак полако; Цурин прозор потопила вода, / ће је било долазити згода; Мала моја, четири су сата, / скидај руке са мојега врата; Ми смо браћа, ми смо и другови, / ко јабука кад се располови; Ево мене и мојега рође, / не бојим се да и^х триста дође; Познаје се ко је бећар прави, / иде кући кад зора заплави; Цуруј, цуро, док си код матере, / а код мене нећеш цуровати¹⁵ итд.*

Далмација биљежи и пјесме локалног карактера, најчешће партизанске: *Наш командир лијепо име носи, / куд пролази, он фашисте коси; Зора нам је у народу сјала, / на Грмечу пјесму запјевала; Процвјетали грмечки божури, / мој драгане, из војске пожури; Нема Унца до жаркога сунца, /*

¹⁵ Наведени стихови могу се упоредити с верзијама које смо биљежили у својој ближој и даљој околини. Тако се стих *Цуруј, цуро, док си код матере* у Лици заокружује стихом *јер код мене не цурују жене*; на Банији: *нећеш цуровати код мене ни зере*; у Книнској Крајини: *неш код мене, траве ми зелене*, у Херцеговини: *код мене ти цуроват не веле* итд.

ни Санице до звијезде Данице; Мој колега, ће ћемо на прело, / ил у Поткрај ил у Липник село; Веруј, брале, што ти каже баја, / нема раја без села Поткраја; Запјевајмо једну од давнине, / да ме жеља за Крајином мине; Ој, Крајино, свак за тебе знаде, / свукуд твоје пролазе бригаде; Прије рата ја сам с цуром спаво, / сада спавам са пушком под главом итд.

4.2. У усменом стваралаштву веома је широк спектар клетви, које нису изостале ни у Далмацијиној грађи. Карактерише их језгровитост и јак емотивни набој, а као њихов најчешћи индикатор јавља се сраслица *дабогда*: *Вук те черечи'о дабогда; Ђаво је појео; Метак те погоди'о дабогда; Дабогда ти, душмане мој, на вјешала ошо; Дабогда занијем'о; Жив се распадо дабогда; Дабогда цркли и прецркли; Дабогда му се ијеме затрало и потпунома угасило; Дабогда му се обе руке осушиле; Дабогда се најео чемерике* итд. Стилска вриједност свих издвојених клетви огледа се, прије свега, у њиховој наглашеној експресивности.

4.3. С друге стране, нешто су рјеђи благослови, оптативни искази у функцији исказивања жеље говорног лица да се саговорнику или неком другом догоди нешто лијепо. У центру таквих исказа најчешће је Бог: *Нек и' Бог чува; Нек Бог души његовој опрости; Да Бог мили сачува; Да Бог сачува; Бог ти дао; Боже не покарај*, а не изостају ни благослови из категорије зооназива, што је и очекивано, с обзиром на то да су животиње, прије свега домаће, имале веома важну улогу у свакодневном животу крајишких сељака: *Дабогда ти се овце много иљадиле* итд.

4.4. Оно што никако не можемо заобићи јесте мноштво директивних исказа с високим степеном заинтересованости адресата, типа *савјет*, *сугестија*, *поука* и *упозорење*, при чему се често не може успоставити јасна граница између њих,¹⁶ а не изостају ни асертиви типа *тврђња*. Из њих сазнајемо много о свакодневици, непосредном окружењу, али и сферама интересовања људи који су стварали ове језичке конструкције. Овдје ћемо их подијелити према структури:

АКО – ОНДА: *Ако се буднеш ћи'о и знао сачувати, и Бог ће те чувати; Ако се лук на вријеме не извади из земље, он прорасте; Ако посадиш добар расад, имаћеш добре плодове; Ако каква посуда почне рђати, није више за употребу; Ако се сјеча шуме не обавља по плану, долази до разређивања шумског растиња и до њеног уништавања; Ако наиђе какав невољник, треба га увратити у кућу, нек се угрије и нек нешто једе; Излијечиће се од чеше ако есплозив од авионске бомбе истуцају што ситније, помијешају са свињском машићу и добро се намажу сва-*

¹⁶ Ови искази неријетко су усмјерени на то да управљају вјеровањима саговорника, а преко вјеровања, и његовим понашањем. Реализација тако профилисаног говорног чина ослања се на говорну ситуацију, често и на сугестивну интонацију (ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 686).

ки дан; Ако је трава дуго некошена, она прерасте и подивља; Ако се кромпир у јесен не стави у трап, преко зиме настаје квар на њему, почиње да трули; Крађе су чешиће ако је друштво на климавим ногама; Ако се научиш красти ситнице, то ће ти прерастати у крупнице; Краве слабо дају млијeko и рјеђе се музу ако су на лошој паши и крми; Жмаре се добро и дуго чувају ако се ставе у свињску маст; Нећеш озепсти ако обучеш топли зимски веши; Ако се пегла поквари, она је тада врло опасна; Прије ћеш стићи ако идеш нормалним одом, а не трком; Ако момка наћерају родитељи да ожени цуру коју он неће, онда туј нема селамета;

КАД – (ОНДА) (НЕ) ТРЕБА: *Кад настане сезона киша, не треба ићи у бању; Кад су велике врућине, треба поранити и урадити оно што је потребно, а преко дана мировати; Кад се стушати и затутњи, треба се склањати испод дрвета; Кад се коса клепће, треба је тући клепцом по жици;*

ТРЕБА/ ТРЕБАЛО БИ: *Требало би склонити кромпир у трап прије зиме; Жито које уносимо у амбар треба пробрати од граворине, пљеве, земље и штокакве друге прљавштине; Морда би требало чизме намазати вазелином да не пропуштају влагу; У веранди се треба обавезно изути; Треба се задовољити оним што се има; Готовину треба чувати; То треба заштитити емајлом да не рђа; Заклану живину треба обавезно обарити, јер се тада да боље очистити од перја; Свака дјевојка би се требала надјевовати што дуже, а у браку да буде смирена и поштена и да боље васпитава дјецу;*

НЕ ТРЕБА: *Болесне воћке не треба ништити [чупати, уништавати], него покушати лијечити [прскати, обрезавати, окопавати, кречити и сл.];*

ПОТРЕБНО ЈЕ: *За лов на међеде потребно је користити чеке; Потребно је пресовати велику количину јабука да би се доби'o прави јабуков сиркет; Било би потребно редовито се туширати; Потребно је чешиће ићи у шуму, на брда, крај ријека, да би се удануло што више свјежег и чистог зрака;*

ВАЉА СЕ: *Кад се уплашиш нечега, напи се воде, ваља се;*

НЕ ВАЉА: *Не ваља никоме судити напречац; Са припитим људима не ваља ништа почињати радити;*

НЕМОЈ(ТЕ): *Немој сједити на влажној земљи, преладићеш се; Немој се клатити на столици, паићеш; Немој ти, мој синко, да би ишио у какав несретдук; Привати се каквог посла, немој по цијели дан њувати успут, ниспут; Кажу одма шта имаши рећи, немој околишавати; Ако икако мореш, немој очајавати; Немојте се играти на путу; Немој прњкати, већ кажи шта оћеш; Немојте увијек мислити о ружним стварима; Немој учити своју дјецу да срамотно говоре; Немој стално*

*тртљати; Пази, немој прелазити ћизу; Немојте трошити паре улу-
до; Немој бити циција;*

*ЧУВАЈ(ТЕ) СЕ: Дјецо, памет у главу, чувајте се несретлука; Само се
биједи чувајте, дјецо моја; Чувај се варница, стави наочале; Чувај се
паничарски вијести; Чувај се људи који превише обећавају и паса који
никако не лају; Чувај се бркате жене и ћосава чојека; Чувај се џепаро-
ша; Данас у народу свашта има, чувај се;*

*ЗДРАВО ЈЕ: Најздрави доручак је намаз од путера; Сок од малина је
укусан и здрав, нарочито за дјецу; Маргарин је здрав за намаз дјеци,
јер у њему нема масноћа животињскога поријекла; Матичњак као чај
је здрав за срце; Бијели лук је јако здрав;*

НИЈЕ ЗДРАВО: Врело вариво није здраво јести;

*ЛИЈЕЧИ/ЉЕКОВИТО ЈЕ: Ловорови листови су љековити; Чај од раста-
вића лијечи бубреге и мокраћну бешику;*

*ШТЕТНО ЈЕ: Пушење је штетно по здравље сваког човјека; Штетно
је пролазити тракторима по раскалањим путевима, јер они уништи-
ше те путеве;*

*БОЉЕ ЈЕ (НЕГО): Боље је раније пребољети казамак, док је особа
млађа; Боље је да ракија стоји у бурадима; Боље је поштено и исти-
нито говорити него маслаисати, јер су у лажи кратке ноге, брајко
мој;*

НЕ БОЈ СЕ: Не бој се паичета које лаје;

НЕ СМИЈЕ СЕ: У ерар се никако не смије дирати;

*НЕ ДА СЕ: Срамота се никако не да затајити; Људски живот се не
да икупити итд.*

5. На основу анализе издвојене језичке грађе може се закључити како аутор *Рјечника говора Срба западне Босне* цијелим својим дискурсом свједочи о томе да је индивидуални идентитет увијек идентитет унутар одређеног друштвено изграђеног свијета. Како смо нагласили, примјери у рјечнику представљају, с једне стране, слику ауторовог промишљања свијета и човјека, тј. комбинацију његових вредновања, ставова и субјективних процјена, па и аутобиографских наратива, а с друге су дио колективног памћења, као друштвене чињенице често настале на селектованом сјећању. Иако С. Далмација није успио у потпуности организовати садржај свог рјечника у складу с колективном сликом свијета, ова књига ипак дочарава менталитет Срба западне Босне кроз призму њиховог духовног и материјалног стваралаштва и, као таква, може бити подстицај за лингвистичка, али и различита интердисциплинарна истраживања.

Цитирана литература

- АЈДАЧИЋ, Дејан. „Ауторски текстови и реконструкција језичке слике света”. У: Ристић, Стана, Ивана Лазич Коњик, Ненад Ивановић (ур.). *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016: стр. 395–408.
- АПРЕСЈАН, Юрий. *Лексическая семантика*. Москва: Восточная литература РАН, 1974.
- АПРЕСЈАН, Юрий. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Языки русской культуры, 1995.
- АРУТЮНОВА, Нина. *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры, 1999.
- БАРТМИЊСКИ Јержи. *Језик – слика – свет*. Ајдачић, Д. (прир.). Београд: SlovoSlavia, 2011.
- ВЕЖБИЦКАЈА, Анна. *Језик. Култура. Познание*. Москва: Русские словари, 1996.
- WIERZBIЦКА, Anna. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. United Kingdom: Cambridge University Press, 1999.
- КОРНИЛОВ, Олег. *Языковые картины мира как отражения национальных менталитетов*. Москва: ЧеРо, 2003.
- МАСЛОВА, Валентина. *Лингвокултурология*. Москва: Издательский центр Академия, 2001.
- ПИПЕР, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Предраг Пипер (ред.). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2003.
- ПОСТОВАЛОВА, Валентина. „Картина мира и жизнедејателности човека”. У: Борис Серебренников (ред.). *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва: Наука, 1988, стр. 8–69.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. 1–6. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РИСТИЋ, Стана. *Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.
- САВИЋ, Биљана. „Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бањалуке)”. *Српски дијалектолошки зборник* књ. 64 (2017): стр. 995–1066.
- ЦРЊАК, Дијана. *Пастирска лексика лакташког краја*. Бања Лука: Филолошки факултет, 2011.

*

BERGER, Peter and Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge*. Harmondsworth: Peregrine, 1966.

FREEDEN, Michael. *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Извор

ДАЛМАЦИЈА, Стево. *Рјечник говора Срба западне Босне*. Бања Лука: Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2017.

Dijana M. Crnjak

LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD IN “DICTIONARY OF THE SPEECH OF THE SERBS IN WESTERN BOSNIA”

This paper deals with the author’s and collective linguistic picture of the world in the “Dictionary of the Speech of the Serbs in Western Bosnia” by Stevo Dalmacija. Based on the analysis of territorially marked vocabulary, onomastic material, recorded blessings, curses, verses of vernacular songs, etc., the main goal is to show, as faithfully as possible, how specific cultural features are reflected in the language included in this dictionary.

Key words: Stevo Dalmacija, “Dictionary of the Speech of the Serbs in Western Bosnia”, linguistic picture of the world, authors’ linguistic picture of the world, territorially marked vocabulary, ethnolinguistics.